

Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme

Eyüp ZENGİN¹

Özet

Çevre sorunları taşıdıkları özellikler nedeniyle, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasıyla ulusal sınırları aşmıştır. Artık, herhangi bir ülkenin çevresel kaynakları kullanması bir başka ülkedeki doğal kaynakları etkilemektedir. Devletlerin kendi egemenlikleri altında bulunan doğal kaynakları kullanmaları ve/veya bunları korumaya yönelik politikaları nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıklar uluslararası çevre hukuku ile düzenlenmeye çalışılmaktadır. Çevre sorunlarının belirli bir ülke ile sınırlı kalmaması, bütün dünyayı etkileme özelliğine sahip olması uluslararası işbirliğini gerektirmektedir. Bu işbirliği ile çevre sorunlarının önlenmesi, çevresel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için uluslararası toplum tarafından çok sayıda sözleşme, ilke, norm ve protokol hazırlanmıştır. Azerbaycan uluslararası toplumun bir üyesi olarak hazırlanan çevre sözleşmelerine taraf olarak gelecek nesillere karşı sorumluluğunu yerine getirmeye, ulusal çevre mevzuatını uluslararası standartlara yükseltmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada Azerbaycan tarafından onaylanarak ulusal mevzuatın bir parçası haline getirilen uluslararası çevre sözleşmeleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Çevre, çevre sorunları, çevre hukuku, uluslararası çevre hukuku, uluslararası çevre sözleşmeleri, Azerbaycan*

¹ Yrd. Doç. Dr. Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi, ezengin@yahoo.com

An Analysis on International Environmental Agreements That Were Ratified by the Republic of Azerbaijan

Abstract

As a result of their special features environmental problems transcend national boundaries parallel to the increase in mutual interdependence in the international system. These days, the manner in which a particular country uses its natural resources seriously influences the state of natural resources in other countries. In this context, disagreements that emerge from the policies or decisions of states to use natural resources within their borders is regulated through international environmental law. The fact that environmental problems transcend national boundaries and have the potential to have a global impact necessitates international cooperation. A number of agreements, protocols, principles and norms have been prepared for the prevention of environmental problems and collective preservation of environmental commons for future generations. Azerbaijan as a member of international community has been tries to meet its responsibilities to future generations by taking part in international environmental agreements, thereby raising its environmental standards to global levels. In this study, international agreements on the protection of environmental commons and specific agreements on environmental protection that were ratified by Azerbaijan for inclusion in domestic regulations their transformation to domestic law are assessed.

Keywords: *Environment, environmental problems, environmental law, international environmental law, international environmental agreements, Azerbaijan.*

1. Giriş: Uluslararası Çevre Sorunları

Azerbaycan dünyadaki birçok ülke gibi yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde çevre sorunları ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmakta, bölgesel ve uluslararası çözüm arayışlarında dinamik bir aktör olarak yer almaktadır. Bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren çevre ile ilgili çeşitli uluslararası anlaşmaları onaylayarak bu konudaki çalışmalara aktif katkı sağlamaktadır. Bulunduğu bölgeyi ilgilendiren iki önemli çevre sorunu konusunda da çözümün bir paydaşı olmak üzere hazırlanan projelere katılmaktadır.²

Hukuk insanların birbirleriyle ve çevrelerindeki her şeyle ilişkilerini düzenleyen kurallar sistemidir. Bu nedenle, çevre sorunlarının da hukuk kuralları ile düzenlenmesi doğaldır. Çevre sorunlarının çözümünde hukukun fonksiyonu, sadece kanun, tüzük ve yönetmelik gibi kuralları ortaya koymak değildir. Toplumun ihtiyaçlarına tam anlamıyla cevap verecek düzenlemeler yapılırken, gelişmeleri çok yönlü takip etmek, aksayan noktaları işlemek, boşlukları doldurmak hukuka ve hukukçuya düşen bir görevdir.³ Hukuk ya da “çevre hukuku” çevre sorunlarının sadece dolaylı bir çözüm aracıdır. Doğrudan çözüm kapsamlı bir “çevre politikası” ile gerçekleşir. Hukuk kuralları ancak böyle bir politika ile belirlenmiş esaslara, hedeflere ya da amaçlara göre işlev kazanır.⁴

Çevre sorunları, küresel, bölgesel ve yerel düzeyde yaşanmaktadır. İnsanoğlu, üretim ve tüketim dengesi ile bu duruma bağlı olumsuz bir sonuç olarak ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde devam eden çevre kirlenmesinin aynı boyutta sürmesi halinde dünyadaki canlılar için yaşam koşullarının sürdürülebilir sınırlar içinde devam edemeyeceğini anlamış ve bu konuda çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili olarak küresel düzeyde oldukça kapsamlı ve geniş katılımı çalışmaların öncülerinden olan Birleşmiş Milletler, konu ile ilgili girişimlerine 1970’li yıllardan itibaren başlamıştır.⁵

² Eyüp Zengin ve Rena Arabhanova, “Bölgesel Çevre Sorunları ve Azerbaycan: Ülkeyi Etkileyen Önemli Çevre Sorunları ve Çözüm Çalışmalarında İşbirliği Arayışları,” *Avrasya Etüdleri*, 35/2009-1, s. 8.

³ Engin Ural, *Çevre ve Hukuk*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1981, s. 16.

⁴ Aydın Aybay, “Çevre ve Hukuk,” içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, (Ed. Ruşen Keleş), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 314.

⁵ Pınar Kılıçoğlu, *Türkiye’nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 151.

Çevre sorunlarının uluslararası politikaların konusu olmasını gerektiren temel nedenlerin başında ekosistemler gibi çevre sorunlarının sınır ve ulus tanımayan nitelikleri, çözüm yollarının karmaşık olması ve çevresel baskıların birbirine bağlı bulunması gelmektedir. Bu yapı ulusal düzeyde çeşitli toplumsal aktörlerin yanı sıra, küresel ve bölgesel düzeyde de çeşitli ulusların bu sorunlarla mücadele edebilmek için işbirliği yapmalarını gerekli kılmaktadır.⁶ Bir devletin sınırlarını aşarak diğer devletleri ya da herhangi bir devletin egemenliğinde olmayan yerleri etkileyen çevre sorunları uluslararası çevre sorunu olarak kabul edilmektedir.

Çevreye ilişkin uluslararası düzenlemeler, bağlayıcı anlaşmalar, bağlayıcı olmayan-tavsiye niteliğinde- hükümetler arası deklarasyonlar ve uluslararası kuruluşların küresel veya bölgesel ölçekte hazırladıkları yasal düzenlemeler olarak ayrılabilir. Küresel ve bölgesel düzeyde devletlerarasındaki ilişkiler, genellikle, devletlerarasındaki anlaşmalarla, bağlayıcı olmayan uluslararası deklarasyonlar ve uluslararası kuruluşların yasal düzenlemeleri ile kurulmaktadır. Uluslararası kuruluşların yasal düzenlemeleri ise; tüzükler, kararlar, tavsiyeler, deklarasyonlar ve uygulamaya dönük kararlar şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁷

Uluslararası hukuk açısından çevre konusu oldukça yeni bir alandır. Bugünkü anlamıyla, çevre konusundaki uluslararası ve bölgesel düzenlemelerin başlangıcı Birleşmiş Milletler tarafından Haziran 1972 tarihinde Stockholm'da gerçekleştirilen "İnsan Çevresi Konferansı"dır. Bu konferansta insan ve çevre ilişkilerine, insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerine, devletlerin ekonomik gelişme sorunlarına, çevrenin korunması konusunda uluslararası işbirliğinin önemine değinilmiş ve insanların sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakkı kabul edilmiştir. Küresel düzeyde, çevreye ilişkin olarak, tüm bağlayıcı kural ve ilkeleri belirleyen tek bir metin bulunmamaktadır. Birleşmiş Milletler 1972 Stockholm Deklarasyonu ve 1992 Rio Deklarasyonu da bağlayıcı metinler değildir. Küresel düzenlemeler ve getirilen ilkeler, bölgesel düzenlemelere göre daha esnek düzenlemelerdir. Çevre konusunda imzalanan hükümetler arası anlaşmalar ve bağlayıcı olmayan hükümetler arası deklarasyonlar incelendiğinde, çevre koruma ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkinin son yıllarda ciddi bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir.

⁶ Nesrin Algan, "Aral ve Hazar'da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları", *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, (Ed. Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005, s. 357-378.

⁷ İlgin Özkaya, "Basel Sözleşmesinin Hukuksal İncelemesi", <http://www.ekolojistler.org/basel-sozlesmesinin-hukuksal-incelemesi-ilgin-ozkaya.html>, Erişim Tarihi 03.03.2010.

2. Uluslararası Çevre Hukuku ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri

Gelişme halindeki uluslararası çevre hukukunun oluşumuna katkıda bulunan başlıca kaynakların uluslararası anlaşmalar ve uluslararası örf ve âdetler olduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Çevreye ilişkin uluslararası hukuk kurallarının büyük ölçüde uluslararası anlaşmalardan kaynaklandığı görülmektedir.⁸

Çok taraflı çevre anlaşmaları kavramı, ülkeleri belirli çevresel amaçları yerine getirmekle yükümlü kılan, yasal açıdan bağlayıcı tüm uluslararası araçlara ilişkin geniş bir kavramdır. Bu bağlamda kavram; anlaşma, sözleşme, şart, nihai senet, pakt, akit, protokol gibi farklı formlar alabilmektedir. Çok taraflı çevre anlaşmaları, öncelikle çevreyi korumayı, doğal kaynaklar üzerindeki insan etkisini yönetmeyi ve zararlarını engellemeyi amaçlayan, yasal açıdan bağlayıcı nitelikteki hükümetler arası belgedir. Bugün, hemen her türlü kirliliğe karşı, türlerin korunmasını amaçlayan, çeşitli yaşam alanlarının korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin olarak hazırlanmış çok sayıda çevre anlaşması mevcuttur. UNEP'in tahminlerine göre çevreyle ilgili uluslararası anlaşmaların sayısı 500'den fazladır ve bunların 300'den fazlası son 30 yıl içinde gerçekleştirilmiştir.⁹

Çok taraflı çevre sözleşmeleri ile belli bir devletin sınırları içerisinde kalmayan bölgesel ya da küresel çevre sorunlarına çözümler getirilmesi amaçlanmaktadır. Önceleri iç hukuk veya egemenlik sorunu olarak kabul edilen çevre sorunları, günümüzde ekolojik bakımdan karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkması ile ulusal sınırları aşmıştır. İlk sözleşmeler, belirli türlerin korunmasına yöneliktir ya da çevre kazalarına tepki olarak hazırlanmıştır. Çevre sözleşmelerinin ele aldığı konuların kapsamı, çevre sorunlarının bilimsel olarak tespiti ile tedricen geliştirilmiştir. Devletlerin doğal kaynaklardan ve çevreden yaralanma çıkarları ile bunların korunmasına yönelik çıkarlar uluslararası çevre hukuku ile dengelenmeye çalışılmaktadır. Uluslararası çevre hukuku, amacı çevrenin korunması olan maddi, şekli ve kurumsal uluslararası hukuk kurallarının bütünüdür.¹⁰

Çevresel değerlerin uluslararası düzeyde korunması gereği, uluslararası hukukun bu alanda düzenlemelere gitmesine neden olmaktadır. Uluslararası düzeyde çevre sorunları ağırlığını duyurdukça, hukuksal çözümlere

⁸ Hasan Ertürk, *Çevre Bilimlerine Giriş*, Bursa, 1998, s. 244-245; Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 2.

⁹ Yasemin Kaya ve Hasan Ertürk, "Uluslararası Çevre Suçlarıyla Mücadele ve Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Etkinliği," *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 4, No: 15, s. 92.

¹⁰ Deniz Kızılsümer Özer, *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri*, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s. 2.

gereksinim artmakta, uluslararası hukuk çevre konusunda gelişme göstermektedir. Uluslararası sorumluluk, uluslararası alanların yönetimi, çevre sorunlarının ulusal sınırları aşması bu gelişimi belirleyen temel başlıklar olmaktadır. Çevreyi oluşturan değişik öğeleri korumaya yönelik uluslararası hukuk kuralları; kirlenme, çevrebilimsel dengeyi koruma, doğal güzellikleri ve kültürel varlıkları koruma şeklinde gruplandırılabilir.¹¹

Çevre sorunlarının artması ve çevrebilimsel dengenin hızla bozulması, yerel eylem ve sorunları kolayca uluslararası topluluğu ilgilendirecek ve etkileyecek boyuta ulaştırmaktadır. Bu gelişme ise çevrenin uluslararası politikanın ve örgütlerin gündemine girmesiyle sonuçlanmıştır.¹² OECD, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü gibi bölgesel örgütler ve uzmanlık kurumları çevre sorunlarının çözülmesi amacıyla uluslararası politikalar geliştirmektedirler

Çevre hukukunun gelişmesinde uluslararası hukuk çok önemli bir yere sahiptir.¹³ Çevre sorunlarının sınır tanımaması, kaybedilen çevresel değerlerin bütün insanlığın ortak mirası olması gibi nedenler, çevre sorunlarının küresel düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun bir gereği olarak, küresel sorunlar uluslararası alanda devletlerarası sözleşmelere konu olmaktadır. Bu düzenlemeler uluslararası çevre hukukunun en önemli belgeleridir.¹⁴ Uluslararası hukuk kurallarına göre, çevre hukukunun düzenlenmesi demek, çevre sorunlarına ulusal düzenlemelerden daha farklı çözümler getirmek demektir.¹⁵

Uluslararası çevre sorunları insan faaliyetlerinden kaynaklandığı için uluslararası çevre hukuku kişilerin davranışlarını etkin bir şekilde düzenlemeyi amaçlamaktadır. Çok taraflı çevre sözleşmelerinde yer alan kuralların uygulanması için devletler, çoğu zaman kişilerin faaliyetlerini düzenlemek zorunda kalmakta; bu da beraberinde pek çok uygulama sorununu getirmektedir. Uygulama sorunlarının azaltılması ve çok taraflı çevre sözleşmelerine uygunluğun sağlanması için diğer sözleşmelerden farklı olarak

¹¹ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, *Çevrebilim*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 193.

¹² Can Hamamcı, "Çevrenin Uluslararası Boyutları" içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, (Ed. Ruşen Keleş), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 284.

¹³ E. Yasemin Özdek, *Çevre Hakkı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1993, s. 66.

¹⁴ Selim Kılıç, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme," *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 135.

¹⁵ Hüseyin Pazarcı, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk," içinde *Fehmi Yavuz'a Armağan*, AÜ. SBF. Yayınları, Ankara, 1983, s. 201-237.

devletlerin yaptırımlarla zorlanması yerine devletlerin ekonomik, hukuki ve teknik kapasitelerini arttırıcı tedbirlere ağırlık verilmektedir.¹⁶

3. Uluslararası Anlaşmaların Azerbaycan Hukukundaki Yeri

Azerbaycan Anayasası'nda ulusal hukukla uluslararası hukuk arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler yer almaktadır. Anayasanın 7, 10, 12, 95/4, 109/17, 109/30, 130/6, 148/2 ve 151'inci maddeleri bu konuya ilişkindir. Uluslararası belgelerin iç hukuk düzenindeki yeri konusunda başka hukuki düzenlemeler de mevcuttur: 16 Ağustos 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Uluslararası Anlaşmalara Katılma Pratiğinin Düzenlenmesine Dair" Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın emri; 13 Ocak 1995 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Uluslararası Anlaşmalar Yapması, Uygulaması ve Kabulü Hakkında Kanun"; 20 Aralık 1996 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümetler Arası Anlaşmaların Yapılması, Uygulanması ve Kabulü Yöntemlerinin Onaylanmasına Dair" Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın emri ve 6 Temmuz 2000 tarihli "Uluslararası Özel Hukuk Hakkında Kanun". Anayasanın 10, 69, 70 ve 151'inci maddeleri uluslararası hukuka gönderme yapmıştır. Anayasada hem uluslararası anlaşmalar hukuku kurallarına, hem de uluslararası örf ve âdet kurallarına gönderme olduğu görülmektedir.¹⁷ Uluslararası anlaşmalar hukuku kurallarına 148/2. madde örnek olabilir. Bu maddeye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar Azerbaycan yasama sisteminin parçası olarak kabul edilmektedir. Anayasanın 10. maddesinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerle ilişkilerini uluslararası hukukun genel ilkelerine göre kuracağına yer verilmiştir.¹⁸

Uluslararası düzenlemelerin yasama sistemindeki yeri konusu, Azerbaycan Anayasası'nın 148/2. maddesi ile düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası düzenlemeler, Azerbaycan Cumhuriyeti yasama sisteminin ayrılmaz parçasıdır." Anayasanın 151. maddesi uluslararası düzenlemelerin hukuki gücüne ilişkindir: "Azerbaycan Cumhuriyeti yasama sistemine dâhil olan normatif hukuki düzenlemeler ile -Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve referandumla kabul edilmiş olan düzenlemeler hariç- Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası düzenlemeler arasında aykırılık ortaya çıkarsa,

¹⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 14.

¹⁷ Elnur Kazımlı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 60-63.

¹⁸ N. Ahundov ve M. Gasımov, *Azerbaycan ve Uluslararası Örgütler*, Bilik Yayınları, Bakü 1996, 128.

uluslararası düzenlemeler uygulanır.” Bu maddeden anlaşılmaktadır ki, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası düzenlemeler, yasa-sama sisteminde hiyerarşi içinde anayasa ve referandumla kabul edilmiş belgelerle yasalar arasında yer almaktadır. Anayasada, insan hak ve özgürlüklerini düzenleyen uluslararası belgelerle, diğerleri arasında ayrıma gidilmektedir. Azerbaycan Anayasası 12/2. madde şöyledir: “Bu Anayasa-da sayılan insan hak ve özgürlükleri, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun olarak yerine getirilir.”

Anayasanın insan hak ve özgürlüklerini düzenleyen hükümleri, bu konuda Azerbaycan’ın taraf olduğu uluslararası düzenlemelere aykırı olmaz. Yani 151. maddeye göre Anayasa ve referandumla kabul edilmiş düzenlemeler aykırılık konusunda istisna oluşturduğu halde, 12/2. madde, Anayasadaki insan hak ve özgürlükleriyle bağlı hükümler konusunda bu istisnayı da ortadan kaldırmaktadır. Böylece, Anayasada yer alan insan hak ve özgürlükleri uluslararası insan hak ve özgürlükleri ile tam uyum içindedir.¹⁹ Anayasanın 130/6. maddesine göre, Azerbaycan’ın taraf olduğu, fakat yürürlüğe girmemiş uluslararası belgelerin Anayasaya uygunluğu denetlenir. 130/7. maddeye göre, Anayasaya aykırılığı tespit edilen uluslararası düzenlemeler yürürlüğe girmez.²⁰ Azerbaycan çevre konusunda 17 uluslararası belgeyi imzalamış ve bunlar Azerbaycan Milli Meclisi tarafından da onaylanmıştır.

4. Azerbaycan’da Çevre Koruma Hukuku ve Düzenleyici Kurallar

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan çevre hukukunun kaynaklarını aşağıdaki şekilde düzenlemektedir:

1- Ulusal yasal sisteme dâhil olan düzenlemeler: a) Anayasa, b) Referandum ile kabul edilen aktlar, c) Kanunlar, d) Fermanlar, e) Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararları, f) Merkezi yürütme organlarının normatif aktları.

2- Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin hukuk sisteminin ayrılmaz parçalarıdır.²¹

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu doğayı ve çevreyi koruma ile ilgili sözleşme ve anlaşmalar ulusal çevre hukuku düzenlemelerinin ayrılmaz parçaları olarak kabul edilirler. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kanun-

¹⁹ Elnur Kazımlı, agt, s. 60-63.

²⁰ Ziyafet Askerov, *Anayasa Hukuku*, Bakü Üniversitesi Basımevi, Bakü, 2002, s. 508.

²¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *Ekoloji Siyaset*, Bakü, 2008, s. 10.

larında bununla ilgili özel bir fasıl veya madde yer alır: Eğer uluslararası düzenlemelerde ulusal düzenlemelerden farklı kurallar varsa, uluslararası düzenlemelerin kuralları uygulanır.²²

Uluslararası sözleşmelerle ilgili düzenlemelerin yapılması için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Fermanı ile koordinasyonu sağlayacak devlet ve merkezi yürütme kurumları belirlenir. Bu kurumlar, sözleşmelerle ilgili uluslararası kurumlarla ilişki kurar; sözleşmelerin ülke içinde uygulanması ile ilgili sorunları, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun kararlarına uygun faaliyetleri düzenlerler. Sözleşmelerin yürürlüğe girmesinden dolayı ortaya çıkan yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile ilgili sorunların giderilmesi genel olarak ilgili yürütme organlarına veya belirlenen kuruma havale edilir. Sözleşme ve protokollerin bir çoğunun yürütme mekanizmalarından yararlanma, uluslararası ve bölgesel projelere ve programlara katılma, know-how'ların ve indirimli yatırımların, kredilerin ülkeye çekilmesi gibi imkânları mevcuttur.²³

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Anayasa, çevre hukukunun temel hukuکی kaynağıdır. Anayasada çevre koruma ile ilgili birkaç madde vardır. Bu maddelerin hükümleri çevrenin korunması ve doğal kaynakların verimli kullanımı ile ilgili hak ve görevleri belirlemektedir.

Anayasanın 14. maddesine göre, doğal kaynaklar her hangi gerçek veya tüzel kişilerin haklarına ve menfaatlerine hanel getirmeden Azerbaycan Cumhuriyeti'ne aittir. Bu maddede doğal kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda kesin talimat olmasa da, doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkının Azerbaycan Devletine, dolayısıyla Azeri halkına ait olduğu tespit edilmiştir. Mülkiyet hukuku mülke sahip olmak ve onu verimli kullanmak amacıyla talimat vermek haklarından ibarettir ve Devlet bu hakkı doğal kaynakları kullanmak isteyen gerçek ve tüzel kişilerin menfaatlerine hanel getirmeden kullanılmalıdır. Buradan şu kanaate varılabilir: Azerbaycan Devleti doğal kaynakların verimli kullanımını sağlamalı ve herkesin sağlıklı bir çevre de yaşamak hakkının sağlanması için gerekli şartları sağlamalıdır.

Çevrenin korunması ile ilgili olarak Devletin görevlerini belirleyen bir diğer madde ise Anayasanın 16. maddesidir. Bu maddenin ikinci fıkrasında, "Azerbaycan Devleti... ülkenin tabiatını korur" hükmü yer almaktadır.²⁴

²² Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *age*, s. 16.

²³ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *age*, s. 17.

²⁴ Musa Kulaklıkaya ve Eyüp Zengin, "Azerbaycan'da Çevre Sorunları ve Çevre Hukuku," *Uluslararası Özel Hukuk Sempozyumu*, Bakü, 2005, s. 423-424.

Çevre koruma konusunda Anayasanın belirlediği bir diğer hüküm 39. maddede yer almaktadır. Maddenin birinci fıkrasına göre, “Herkesin sağlıklı bir çevrede yaşamak hakkı vardır.” “Herkes, çevrenin gerçek durumu hakkında bilgi toplamak ve çevre hukukunun ihlal edilmesi sonucunda mülküne verilen zarar dolayısıyla bedel almak (tazminat) hakkına sahiptir” hükmü de aynı maddenin ikinci fıkrasında yer almaktadır.

5. Azerbaycan’ın İmzaladığı Uluslararası Çevre Sözleşmeleri

5.1. Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi

UNESCO tarafından 1972 yılında imzaya açılan Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*),²⁵ 06. 12. 1993 tarihinde, Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²⁶

Sözleşme, “Kültürel ve doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaştırma teşkil edeceğini” varsayarak, “daimi bir temel üzerine ve modern bilimsel yöntemlere uygun olarak, istisnai değerdeki kültürel ve doğal mirasın kolektif korunmasına matuf etkin bir sistemi kuran yeni hükümlerin, bir sözleşme biçiminde kabulünün zorunlu olduğunu” söylemektedir. Sözleşmeye göre, “Ülkeler görkemli yapılarının, yabanıl alanlarının ve ören yerlerinin listeye alınması için büyük çaba harcamakta; alınan onay damgası, saygınlık, turizm geliri, kamu bilinci ve en önemlisi, yeri doldurulamaz olan varlıkların korunması yükümlülüğünü yerine getirmektedir. (...) Sözleşmenin daimi hedefi, ülkelerin ‘önemli evrensel değere’ sahip kültürel ve doğal varlıkların tanınmasını ve korumasını sağlamakta ve dünya mirası statüsü ev sahibi ülkeye, seçilen alanı koruma yükümlülüğü getirmektedir.”²⁷

Sözleşme kültürel ve doğal mirasın bulunduğu ülkenin egemenlik hakkına saygı duymak ve ülke mevzuatında yer alan mülkiyet haklarına tecavüz etmemekle birlikte, söz konusu mirasın dünya mirasının bir parçası olduğunu ve dolayısıyla uluslararası topluluğun bir bütün olarak karşılıklı işbirliği içinde, onu korumakla yükümlü olduğunu kabul etmektedir (mad-

²⁵ <http://www.whc.unesco.org>

²⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.ph>, Erişim: 20.01.2010.

²⁷ Yüksel Gögebakan, “Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Listesinde Türkiye,” *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Güz 2004, C. 5, S. 8, <http://www.pegem.net/akademi/3-8243-Dunya-Dogal-ve-Kulturel-Mirasi-Listesinde-Turkiye.aspx>, Erişim: 20.01.2009.

de 6). ‘Uluslararası koruma’ terimi, kültür mirasını belirleme ve muhafaza çabasındaki ülkeleri destekleyecek şekilde karşılıklı işbirliği ve yardım sağlayacak uluslararası sistem teşkil etme anlamına gelmektedir.²⁸ Dünya Mirası Sözleşmesi’nin amacı, yeryüzünde bulunan nadide kültürel ve doğal alanların korunması olarak belirlendiğinden, doğal hayatın korunması alanındaki işlevi de bu belirlemeyle sınırlı kalmaktadır.²⁹

5.2. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

1992 yılında imzaya açılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*Framework Convention on Climate Change FCCC*)³⁰, Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 10. 01. 1995 tarihinde onaylanmıştır.³¹ Söz konusu sözleşme 09.05.1992 tarihinde New York’ta kabul edilmiş ve 21.03.1994 tarihinde sözleşmenin 23(1). maddesi uyarınca yürürlüğe girmiştir. 165 devlet tarafından imzalanmış olan bu sözleşmeye 194 devlet taraftır.³²

Sera gazlarının atmosferik birikimlerini insanın iklim sistemi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirecek bir düzeyde durdurmayı sağlayabilecek en önemli ve tek hükümetlerarası çaba Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü’dür. Sözleşmede, ülkelerin ortak fakat farklı sorumlulukları, ulusal ve bölgesel kalkınma öncelikleri, amaçları ve özel koşulları dikkate alınarak, tüm taraflara, insan kaynaklı sera gazı salımlarının azaltılması, iklim değişikliğinin önlenmesi ve etkilerinin azaltılması... vb. alanlarda ortak yükümlülükler getirilmiştir. İnsan kaynaklı sera gazı salımlarını 2000 yılına kadar 1990 düzeyine çekme yükümlülüğü Ek-I taraflarına (OECD ve ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkeler); gelişme yolundaki ülkelere mali kaynak ve teknoloji aktarılması, onların özel gereksinimlerinin karşılanması gibi konularındaki ana yükümlülükler ise Ek-II taraflarına (sadece OECD ülkeleri) bırakılmıştır.³³

²⁸ Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*, İstanbul, 1998, s. 117.

²⁹ Serap Akipek, “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 4, s. 15.

³⁰ www.unfccc.int

³¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>, Erişim: 20.01.2010.

³² Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 335.

³³ DPT, “Dokuzuncu Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/öik688.pdf>, s. 24. Erişim: 20.01.2009.

5.3. Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Sözleşme

1985 yılında imzaya açılan Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi (*Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer*),³⁴ Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 31.05.1996 tarihinde onaylanmıştır.³⁵ Söz konusu sözleşme, 22.03.1985 tarihinde Viyana’da kabul edilmiş, sözleşmenin 17(1). maddesi uyarınca 22.09.1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 28 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye 195 devlet taraftır.³⁶ Sözleşme, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını ve özel koşullarını göz önünde bulundurarak, “ozon tabakasını beşeri faaliyetlerin yol açtığı değişikliklerden korumak için alınacak önlemlerin uluslararası işbirliği ve eylemi gerektirdiğini ayrıca ilgili bilimsel ve teknik görüşlere dayanması” gerektiğini varsayarak kabul edilmiştir.

Ozon tabakasının incelmesini önlemek için ilk önemli uluslararası toplantı 1985 yılında Viyana’da yapılmıştır. Ozon tabakasının korunması ile ilgili Viyana’da tespit edilen hedefleri gerçekleştirmek amacıyla 1987’de 165 ülkenin katılımı ile Montreal Protokolü imzalanmıştır. Protokol, ozon tabakasının incelmeye yol açan maddeler için bazı kısıtlamalar getirmiş, fakat halonlarla ilgili olarak sadece söz konusu maddelerin üretimlerinin 1986’daki seviyelerinde tutulmalarını öngörmüştür. 1990 yılında Londra’da ve 1992’de Kopenhag’daki toplantılarda Montreal Protokolüne iki önemli değişiklik getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, 1990’da Londra’da alınan karar çerçevesinde halon üretiminin 1995 yılından itibaren yarıya düşürülmesi, 2000 yılına kadar da tamamen kaldırılmasının öngörülmesidir. Gelişmekte olan ülkeler için ise bu sürenin 2010 yılına kadar uzatılması kabul edilmiştir.³⁷

Sözleşmeye dâhil olan hususlar ülkelerin, özellikle gelişmekte olan ülkelerin, özel durumlarını dikkate alan esnek sayılabilecek maddelerden oluşmaktadır. Temel amaç olarak ozon tükenmesine yol açan tüm kimyasal maddelerin kullanımdan kaldırılması belirtilmiştir. Protokol daha sonra dört kez (1990 Londra, 1992 Kopenhag, 1997 Montreal, 1999 Pekin) değişikliğe uğramıştır.³⁸ Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte 1995 yılı

³⁴ www.ozone.unep.org

³⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

³⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 321.

³⁷ Ferruh Ertürk, “Hava Kirliliği: Vizyon ve Misyon,” http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/ck/EK-17.pdf. Erişim: 04.03.2010.

³⁸ Aysun Sofuoğlu, “Hava Kirliliği,” http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/ck/EK-6.pdf.

itibariyle küresel düzeyde ozon tabakasında incelmeye neden olan başlıca madde olan klorin taşıyan klorofloro karbonların üretimi tepe noktası olan 1988'e göre % 76 azalmıştır. Klorofloro karbonların üretim ve kullanımında düşüşün gerçekleşmesi aşamasında devlet yetkilileri ve sivil toplum örgütleri çok yakın bir işbirliği içinde olmuşlardır. Bu, uluslararası toplumun, bir küresel sorunun çözümü konusunda gösterdiği önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir.³⁹

5.4. Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi

1994 yılında imzaya açılan Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi-Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele için Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (*Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa*),⁴⁰ 24.04.1998 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁴¹ Söz konusu sözleşme 14.10.1994 tarihinde Paris'te kabul edilmiş, sözleşmenin 36(1). maddesi gereğince 26.12.1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 115 Ülke tarafından imzalanan sözleşmeye 193 devlet taraftır.⁴²

Sözleşmenin başlangıç bölümünde Çölleşme ile Mücadele Planı'nın uygulaması bağlamında devletlerin ve uluslararası kuruluşların çölleşme ile mücadele ve kuraklığın etkilerini azaltma konularındaki geçmiş çabaları ve deneyimleri göz önüne alınmaktadır. Fakat aynı zamanda, "Bu çabalara rağmen kayda değer bir gelişme sağlanamadığı" vurgulanmaktadır. Buna ilaveten "Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde bütün seviyelerde yeni ve daha etkin bir yaklaşımın gerekli olduğu" vurgulanmaktadır.

Kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin çölleşme ile mücadele edebilmek için küresel anlamda işbirliğine gitmelerinin önemini vurgulayan sözleşme, hukuken bağlayıcı olma niteliğiyle bu krizi çözümlenmek için atılmış önceki adımlardan çok farklıdır. Kabul eden ülkelerin bunu uygulamaları gerekmektedir. Uluslararası çevre koruma anlaşmalarından ayrı olarak ülkelerin, özellikle bu mücadelenin verilmesi gereken yerel seviye-

Erişim: 04.03.2010.

³⁹ Muammer Tuna, "Çevresel Sorunların Küreselleşmesi," *Muğla Üniversitesi, SBE Dergisi*, Güz 2000, C. 1, S. 2, s. 5-6.

⁴⁰ www.unecdd.int

⁴¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁴² Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 325.

lerde somut önlemler almalarını öngörmekte ve uygulama ile gelişmeleri takip için gereken mekanizmaların yerine oturtulmasına büyük önem vermektedir. Sözleşme, çölleşme ve uluslararası çevre korunması yasalarını bir bütün olarak ele almakta ve bunu da yeni bir yaklaşımla gerçekleştirmektedir. Sözleşme, uluslararası çevre koruma yasalarında ilk defa olarak demokratik ve aşağıdan yukarıya doğru bir yaklaşım sergilemektedir.⁴³

5.5. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme

1973 yılında imzaya açılan, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora CITES*),⁴⁴ 23.06.1998 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁴⁵ Söz konusu sözleşme 03.03.1974 tarihinde Washington'da kabul edilmiş, 01.07.1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye 175 devlet taraftır.⁴⁶

CITES, dünyanın küresel yabani bitki ve hayvan ticaretini kontrol eden veya engelleyen en büyük uluslararası sözleşmedir. Tehlikede olan veya ticareti yasaklanan bitki ve hayvan türlerinin listesi sözleşmenin ekinde yer almaktadır. CITES, dünyanın en etkin ve başarılı doğal varlıkları koruma sözleşmesi olarak da bilinmektedir.⁴⁷

Sözleşme, nesilleri tehlikede olan yabani hayvan ve bitki türlerinin ticaretini düzenlemek amacıyla imzalanmıştır. Söz konusu türler, üç ayrı liste halinde gruplara ayrılmıştır. Bu düzenleme sözleşmenin 2. maddesinde şu şekilde yapılmıştır: "1. Ek I, ticaretten etkilenen veya etkilenebilen ve nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bütün türleri kapsayacaktır. Nesillerinin devamını daha fazla tehlikeye maruz bırakmamak için bu türlerin örneklerinin ticaretinin özellikle sıkı mevzuatlara tabi tutulması ve bu ticarete sadece istisnai durumlarda izin verilmesi zorunludur."⁴⁸

⁴³ TEMA Vakfı, "Uluslararası Çevre Sözleşmeleri," <http://www.tema.org.tr/Sayfalar/CevreKutuphanesi/Pdf/CesitliKonular/Sozlesmeler.pdf>. Erişim: 08.03.2010.

⁴⁴ www.cites.org

⁴⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁴⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 326.

⁴⁷ TÜBİTAK, "Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor,"

⁴⁸ N. Münci Çakmak, "Biyolojik Çeşitliliğin Hukuken Korunması ve Kamu Yararı," *Ankara Üniversitesi*

5.6. Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi

1979 yılında imzaya açılan Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi (*Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats BERN*), 28.10.1999 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisinde onaylanmıştır.⁴⁹

Sözleşmenin amacı, yabani flora ve faunayı ve bunların yaşama ortamlarını muhafaza etmek, özellikle birden fazla devletin işbirliğini gerektirenlerin korunmasını sağlamak ve bu işbirliğini geliştirmektir.

Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin imzaladığı bu sözleşme, yabani flora ve faunayı ve bunların yaşama ortamlarını muhafaza etmek, özellikle birden fazla devletin işbirliğini gerektirenlerin muhafazasını sağlamayı amaçlamaktadır. Sözleşmenin eklerinde kesin olarak koruma altına alınan flora ve fauna türleri ve yasaklanan av metot ve araçları ile diğer yasak işletme şekilleri yer almaktadır.

Özel koruma alanlarının tespit çalışmaları ile ilgili değerlendirmelerde; ekolojik, sosyal, ekonomik, bölgesel ve pratik kriterler dikkate alınmaktadır. Avrupa Konseyi üyeleri; estetik, bilimsel, kültürel, rekreasyonel, ekonomik ve özgün değerlerde doğal bir miras olduğu kabul edilen ve biyolojik dengelerin devamlılığında oynadığı temel rolü bilinen yabani flora ve faunanın birçok türünün tükenmekte olduğu ve bazılarının yok olma tehlikesine maruz kaldığı için korunmasının ve gelecek nesillere aktarılmasının, hükümetlerin ulusal amaçları ve programlarında yer vermelerini ve özellikle göçmen kuşların korunmasında işbirliğinin gerekliliğini dikkate alarak ve 1972 yılındaki Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı ve Avrupa Konseyi Danışma Meclisince dile getirilen talepleri göz önünde bulundurarak imzalamışlardır.⁵⁰

5.7. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi

1998 yılında imzaya açılan Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (*Conven-*

Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008, C. 57, S. 1, s. 133-166, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/263/2358.pdf>. Erişim: 20.01.2009.

⁴⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁵⁰ TÜBİTAK, "Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor,"

tion on Access to Information, Public Participation in Decision Making and Access to Justice in Environmental Matters AARHUS), 09.11.1999 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁵¹

Sözleşmenin bir diğer adı da Aarhus Sözleşmesidir. AEK üyesi 36 ülke ve Avrupa Topluluğu (AT) tarafından imzalanmıştır. Aarhus Sözleşmesi'ne göre, bilgi isteyen bir kişinin bilgi istediği konuda menfaatinin bulunması gerekmemektedir(madde 4). Bu hükümle nerede oturduğu ve hangi ülkenin yurttaşı olduğu dikkate alınmadan bir kimsenin çevre ile ilgili bilgiye ulaşabilmesi söz konusu olabilecektir. Ayrıca, tüm gerçek ve tüzel kişiler buldukları yere bakılmaksızın, sözleşmeye taraf ülkelerde bilgiye ulaşmanın yanında karar almaya katılabilecek ve dava yoluna başvurabileceklerdir(madde 3).⁵²

5.8. Sınıraşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi

1991 yılında imzaya açılan Sınıraşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi (*Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context ESPOO*),⁵³ 01.02.1999 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁵⁴

Sınıraşan ÇED'in çerçevesi, Avrupa Ekonomik Komisyonunun 1982 yılında teşekkül ettirdiği bir uzmanlar grubunun çalışmaları sonucu oluşturulmuş ve 1987'in Ocak ayında, BM Çevre Programı Çevre Hukuku Uzmanlar Grubu'nun himayesinde, sınıraşan bir bağlamda ÇED kavramı hakkında, sınıraşan ÇED'in ilkelerinin hazırlandığı bir uluslararası çalışma yapılmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Eylül 1987'de Varşova'da bir seminer düzenlenmiş, seminer sonrası sözleşmenin temel çerçevesini belirleyecek bir taslak için müzakerelere başlayan çalışma grubu Ekim 1988'den Eylül 1990'a kadar altı toplantı yapmıştır. Bu toplantıların sonucunda, 1991 yılının Şubat ayında Finlandiya'nın Espoo kentinde sözleşme imzaya açılmıştır.⁵⁵

⁵¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>(Erişim Tarihi 20. 01. 2010).

⁵² Özden Sav, "Uluslararası Hukukta Çevreyle İlgili Konularda Halkına Bilgiye Erişimi ve Karar Almaya Katılımı," içinde *Çevre Kanunu'nun Uygulanması*, TÇV Yayınları, Ankara, 1999, s. 150.

⁵³ Serbay Öztürk, *Çevresel Etki Değerlendirme Sürecine Halkın Katılımı AHP: Tekniği İle Bir Uygulama*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007, s. 37-38.

⁵⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>(Erişim Tarihi 20. 01. 2010).

⁵⁵ Sevim Budak, "Sınır-Ötesi Çevresel Etki Doğuran Faaliyetlerde Çevresel Etki Değerlendirmesi (Espoo) Sözleşmesi", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 2, 2005, s. 23.

Sözleşme, çok taraflı ve küresel bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Sözleşmeye 41 devlet taraf olmasına karşın, 30 devlet sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşmenin temel amacı, sözleşmeye taraf olan devletlerin, hem bireysel hem de müştereken, uygulamayı planladıkları faaliyetlerden önemli olumsuz sınıraşan çevresel etkilere sahip olanlarını kontrol etmek, azaltmak ve önlemek için bütün uygun ve etkili tedbirleri almalarını sağlamaktır. Ayrıca, Sınıraşan ÇED Sözleşmesi, uluslararası çevre hukukuna üç yenilik getirmiştir. Bu yeniliklerden ilki, benzer rejimlerin aksine, Sınıraşan ÇED Sözleşmesinin, sınıraşan etkilerin oluşmasında ya da böyle etkilerin muhtemel olup olmadığı ihtilafı olduğu durumlarda, sınıraşan çevresel etkilerin komşu ülkelere ihbarı ve etkinin kaynağı olan ülke ile etkilenen ülke arasındaki müzakereler için daha öznel kaideler getirmesidir. İkinci yenilik, sözleşmenin ÇED'in kullanım alanını genişletmesi ve kavrama uluslararası hukukta daha sarif bir anlam vermiş olmasıdır. Üçüncüsü ise, sözleşmenin sadece ayrımcılık yapmama ilkesine yer vermemiş olması, aynı zamanda kamunun katılımı olanağını da temin etmesidir.⁵⁶

5.9. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

1992 yılında imzaya açılan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (*Convention on Biological Diversity CBD*),⁵⁷ 14.03.2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁵⁸ Söz konusu sözleşme 05.06.1992 tarihinde Rio de Janeiro'da kabul edilmiş, 19.12.1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 168 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye 192 devlet taraftır.⁵⁹

Küresel bir araç olan sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynaklardan elde edilen faydaların orijin ülke ile paylaşımı konularındaki çabaların yeterliliğini değerlendirmek; konuyla ilgili boşlukların nasıl doldurulabileceğini ve fırsatların nasıl yaratılabileceğini belirlemek amacıyla taraf ülkelere rehberlik etmektedir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin genetik kaynakları uluslararası bir anlaşmada bağlayıcı yükümlülüklerle ele alan ilk anlaşma olması, zengin genetik kaynakların sahibi olan Azerbaycan için bu sözleşmenin önemini artırmaktadır.⁶⁰

⁵⁶ Abdurrahman Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 87-92.

⁵⁷ www.cbd.int

⁵⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁵⁹ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 323.

⁶⁰ T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı BCS Ulusal Odak Noktası, "Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği ve Ulusal

Azerbaycan, Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine taraf olan ülkelerden biri olarak biyolojik çeşitliliğin küresel ve ulusal ölçekte korunması için taahhütte bulunarak, biyolojik çeşitliliğin yaşamsal ve sosyo-ekonomik değer ve önemini kabul etmiş ve sözleşme tarafından belirlenen üç hedefe i) Biyolojik çeşitliliğin korunması, ii) Biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, iii) Genetik kaynakların kullanımından elde edilen faydaların adil ve eşit paylaşımına ulaşmak üzere sorumluluk üstlenmiştir.

5.10. Bitkilerin Korunması Sözleşmesi

1951 yılında imzaya açılan Bitkilerin Korunması Sözleşmesi (*International Plant Protection Convention IPPC*) 14.03.2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁶¹ Uluslararası Bitki Koruma Birliği, bitki sağlığını korumaya ve bitki hastalıklarının yayılmasını önlemeye yönelik uluslararası bir birliktelik anlaşmasıdır. Bitkilerde oluşan hastalıkların belirlenmesi, yayılmasının önlenmesi ve yok edilmesi konularında dünya ulusları arasında koordinasyon ve ortak çalışmayı amaçlar.⁶²

Bitki koruma alanında bitki ve bitkisel ürünlerden yayılan zararlı ve hastalıkların önlenmesi ile bunlarla mücadele yöntemlerinin belirlenerek uygulanması FAO Uluslararası Bitki Koruma Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Bitki Sağlığı Önlemleri Komisyonu tarafından yürütülen uluslararası düzeydeki çalışmalar sonucu Uluslararası Bitki Sağlığı Önlemleri Standartları belirlenmektedir. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması çerçevesinde yapılan bitkisel ve hayvansal ürünlerin gıda güvenliğine uygunluğunu öngören SPS Anlaşması ile uluslararası standartların oluşturulması IPPC sekreteryası tarafından koordine edilmektedir.⁶³

1952 yılında yürürlüğe giren ve FAO kapsamında çalışmalarını yürüten Uluslararası Bitki Koruma Konvansiyonu (UBKK) bölgesel ve ulusal bitki koruma kuruluşlarının işbirliği ile Bitki Sağlığı Geçici Komisyonu yönetiminde çalışmalarına devam eden uluslararası bir anlaşmadır. Bu sözleşmenin başlıca amacı “bitki ve bitki ürünleri salgınlarının kontrol

Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi, UN/GEF Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini Uygulama Projesi,” http://www.bcs.gov.tr/thematic/tematikalanlar.doc/bc_genel_09_07_2007.doc. Erişim: 03.08.2010.

⁶¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁶² Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi Metni, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf>. Erişim: 03.08.2010.

⁶³ DPT, “Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” Ankara, 2007. <http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/oik664.pdf>, s. 5. Erişim: 08.03.2010.

edilmesi, özellikle tehlike altındaki bölgelere bu salgınların yayılmasının önlenmesi konusunda uluslararası işbirliği” olup, 2007 yılı itibariyle, 163 ülke birliğe adapte edilmiştir. Ayrıca ekili ve doğal bitki örtüsünün doğrudan ve dolaylı birçok hastalıklardan korunmasına yönelik bitki ve bitki sistemlerinin zarar görmesi durumunda çevrenin korunması ile ilgili uluslararası işbirliği yine bu sözleşmenin amaçları arasındadır. 1973 ve 1997 yıllarında revize edilen Sözleşme, özellikle Uruguay Turu sonrası imzalanan SBS anlaşması dolayısıyla önem kazanmıştır.⁶⁴

5.11. Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme

1989 yılında imzaya açılan Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme (*Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*) 16.02.2001 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁶⁵ Söz konusu sözleşme 22.03.1989 tarihinde Basel’de kabul edilmiş, 05.05.1992 tarihinde ilgili maddesi gereğince yürürlüğe girmiştir. 53 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye 172 devlet taraftır.⁶⁶

Bu, ticaret-çevre ilişkisi ve özellikle de endüstriyel üretim süreçleri açısından bugüne dek en önemli sonuç doğuran bir sözleşmedir.⁶⁷ Söz konusu sözleşme, tehlikeli atıklarla diğer atıkların giderek artan oluşumunu ve bunların sınırötesi taşınımının insan sağlığı ve çevre için büyük bir tehdit oluşturduğunu kabul ederek ve bu tehlikelerden korumanın en etkin yolunun atıkların oluşumunu miktar ve tehlike potansiyeli açısından asgari düzeye indirmek için düzenlenmiştir. Sözleşmenin ülkeler tarafından benimsenmesi ve ulusal mevzuata uyumlaştırılması hususunda ülkelere verilmiş bir yükümlülük bulunmaktadır.⁶⁸

Endüstrileşme süreci yaşayan Azerbaycan’da tehlikeli atık oranı her geçen gün artmaktadır. Bu endüstriyel atıklar özellikle Bakü körfezini geri dönülmesi güç biçimde tahrip ettiği gibi insan ve çevre sağlığında da çok

⁶⁴ Gülşay Babadoğan, *Tarım ve Gıda Ürünleri İhracatımızda Karşılaşılan Tarife Dışı Teknik Engeller*, İGEME Yayınları, Ankara, 2000, s. 60.

⁶⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁶⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 323.

⁶⁷ Ilgın Özkaya, *agm*.

⁶⁸ Oğuz Caner, “Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımından Doğan Zararlardan Sorumluluk ve Tazminata Dair Basel Protokolü”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2009, Yıl 8, S. 16, s. 65-89. <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s16/065-089.pdf>. Erişim: 10.11.2010

ciddi hasarlara neden olmaktadır. Tehlikeli atıkların depolanması kadar, atığın üretildiği noktadan son bertaraf noktasına kadar geçen sürede güvenli şartlarda toplanıp taşınması konusu da önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Tehlikeli atıklar günümüzde kara, demir ve su yolları ile taşınmakta olup, en çok tercih edilen kara yoludur.

5.12. Sınıraşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi

1992 yılında imzaya açılan Sınıraşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi (*Convention on the Protection and Use of Trans-boundary Watercourses and International Lakes -Helsinki*), 18.03.2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁶⁹

Sınıraşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi” incelendiğinde, sözleşmenin giriş bölümlerinde, su kaynaklarını korumak ve kirlenmeyi önlemek gibi genel hükümler getirilmekle birlikte; özellikle 2, 3 ve 5. maddelerinde yer alan “ tarafların sınıraşan olumsuz etkileri azaltmaları ve kontrol için gerekli tedbirleri almaları, kirlenmeyi önleme harcamalarının kirlenenden tarafından karşılanması, su kaynaklarının gelecek kuşakların ihtiyacını karşılamak bakımından geliştirilmesi ve bu konularda çıkacak taraflar arası uzlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı veya Hakem kararıyla çözülmesi” gibi hükümler, su kaynaklarını bir küresel strateji içinde korumak ve verimli kılmak doğrultusunda hukuki geçerliliği bulunan bağlayıcı öngörülerini içermek yerine, uluslararası su kaynaklarının paylaşımına dönük bir yaklaşımı göstermektedir. Konuyla ilgili son belgelerde de aynı yaklaşım benimsenmekte ve bu süreçte katılımcı yönetim, bütünleşik yönetim, suyun fiyatlandırılması ve sınır aşan sular konuları ön plana çıkmaktadır.⁷⁰

5.13. Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanlar Sözleşmesi

Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanlar Sözleşmesi (*Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat*)⁷¹ 18.07.2001 tarihinde Azerbaycan Milli

⁶⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁷⁰ DPT, “Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/tastopra/öik671.pdf>, s. 60. Erişim: 08.03.2010.

⁷¹ www.ramsar.org

Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁷² İran'ın, Hazar Denizi'nin güney kıyısında bulunan Ramsar kentinde, 02.02.1971 tarihinde kabul edilen uluslararası bir sözleşmedir. Sözleşme yürürlüğe 1975 yılında girmiştir. Sözleşmeye taraf devlet sayısı 159'dur.⁷³

Uluslararası Sulak Alanlar Listesi kapsamında hemen hemen 65 milyon hektarı kaplayan 900 adet sulak alan bulunmaktadır. Dünyadaki tüm sulak alan ekosistemlerinin ekonomik değeri 14,9 trilyon ABD Doları olarak saptanmıştır. Bu miktar, dünyadaki bütün ekosistemlere biçilen değerlerin % 45'idir⁷⁴ Bu sözleşme, özellikle su kuşlarının yaşama ve üreme alanları için büyük öneme sahip olan sulak alanların korunmasını öngörmektedir. Sözleşmenin ana amacı "sulak alanların ekonomik, kültürel, bilimsel ve rekreasyonel olarak büyük bir kaynak teşkil ettiği ve kaybedilmeleri halinde bir daha geri getirilmeyeceği" şeklinde belirtilmektedir.

Sulak alanlara ilişkin veri ve yayın değişiminin yanı sıra, sulak alanların su kuşları yararına yönetimi ile sulak alan araştırmaları yönetimi ve korunması konularında eğitim programının geliştirilmesi amaçlar arasında yer almaktadır. Özellikle sınır aşan sulak alanlar, paylaşılan su sistemleri göçmen türler ve sulak alan projeleri için yardım gibi konularda sözleşmeye taraf diğer ülkelere danışmakla yükümlüdür.⁷⁵ Sulak alanlar, içinde buldukları su havzasının ayrılmaz bir parçasıdır. Sulak alanlara ilişkin bütün hususlar havza için hazırlanacak entegre havza su yönetim plânı içerisinde değerlendirilmelidir. Bu kapsamda yapılacak sulama ve drenaj çalışmalarında; insan, mevcut tarım alanları, çevre koruma anlayışı ile bir bütünsellik içinde hareket edilmelidir.⁷⁶

5.14. Uzun Menzilli Sınıraşan Hava Kirliliği Sözleşmesi

Uzun Menzilli Sınıraşan Hava Kirliliği Sözleşmesi (*Convention on Long Range Transboundary Air Pollution*),⁷⁷ 09.04.2002 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁷⁸ Sözleşme, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Ekonomik Komisyonu çalışmaları kapsamında, 13 Kasım 1979'da Cenevre'de; birçok Avrupa ülkesi tarafından imzalanmış ve 16

⁷² Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁷³ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 325.

⁷⁴ DPT, *age*, 61.

⁷⁵ TÜBİTAK, "Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor,"

⁷⁶ DPT, *age*, s. 61.

⁷⁷ <http://www.unece.org/env/lrtap/>

⁷⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

Mart 1983’de sözleşme’nin 16(1). maddesi gereğince yürürlüğe girmiştir. 32 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye, 51 devlet taraftır.⁷⁹

Sözleşmenin amacı; hava kirleticilerinin, uzun menzilli taşınması dâhil, hava kirliliği ve bunun etkilerini denetim altına almak için yapılan işbirliği çağrısına uyarak, kükürt dioksiti ve diğer kirleticileri kapsayacak şekilde, hava kirleticilerinin uzun menzilli taşınmasının izlenmesi ve değerlendirilmesidir.⁸⁰ Hava kirliliğini oluşturan parametreler, sadece lokal olarak etkili olmayıp, meteorolojik faktörlere bağlı olarak uzak mesafelere taşınabilmekte ve bu bölgelerde lokal bir kirletici kaynak bulunmamasına rağmen, hava kirliliğine sebep olabilmektedir. Bundan dolayı, kirleticilerin gerçek kaynaklarını belirlemek üzere; lokal kirlilik ölçümlerinin yanı sıra, sınırlar ötesi oluşabilecek bölgesel kirlenme boyutları da tespit edilmelidir.⁸¹

Hava kirliliğinin lokal ölçümlerinin meteorolojik şartlar ve koşullar nedeniyle yetersiz kalması farklı alanlardaki ölçümlerin de birleştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla, kısaltılmış adı “EMEP” (European Monitoring and Evaluation Programme) olan “Avrupa’da Uzun Menzilli Sınırlarlar ötesi Hava Kirleticilerin Taşınımının Takibi ve Değerlendirilmesi İşbirliği Programı”, “Birleşmiş Milletler ve Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun önerileri doğrultusunda” “Uzun Menzilli Sınırlar ötesi Hava Kirleticilerinin Taşınımı Sözleşmesi” 1983 yılında yürürlüğe girmiş ve program uygulanmaya başlamıştır. Bu program ile hava kirleticilerinin sınırlar ötesi taşınımı konsantrasyonları ve birikimine dair bir ölçüm amaçlanmaktadır. Bu amaçla Avrupa’da 36 ülkede 103 istasyonda kimyasal ve meteorolojik ölçümler yapılmaktadır.⁸²

5.15. Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme

Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme (*Convention on Persistent Organic Pollutants – POPs*),⁸³ 09.01.2003 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁸⁴ Sözleşmenin resmi imzalama töreni

⁷⁹ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 319.

⁸⁰ T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı, “Türkiye Çevre Atlası,” <http://www.cedgm.gov.tr/dosya/cevreatlasi/florafauna.pdf>. Erişim: 08.03.2010.

⁸¹ Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, “Bölgesel Hava Kalitesi İzleme Faaliyetleri,” http://www.rshm.gov.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174 Erişim: 08.03.2010.

⁸² Cavit Işık, “Dış Ortam Hava Kirliliği ve Mevzuat Çerçevesi,” http://www.toraks.org.tr/pdf/hava_kir_semp/dis_ortam_hava_kirliligi.pdf. Erişim: 08.03.2010.

⁸³ <http://chm.pops.int>

⁸⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b->

22.05.2001 tarihinde İsveç'in başkenti Stockholm'de yapılmıştır. Sözleşme 152 devlet tarafından imzalanmıştır. Sözleşmeye taraf devlet sayısı 167'dir.⁸⁵

İnsan ve diğer canlıların sağlığına zarar verdikleri bilimsel olarak kanıtlanmış kimyasalların kullanımının giderek azaltılması ve zaman içinde tamamen yasaklanmasını öngören yeni bir uluslararası sözleşmenin taslağı 10 Aralık 2000 tarihinde 122 ülkenin temsilcisi tarafından Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde kabul edilmiştir. Sözleşmenin hazırlanması Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) öncülüğünde yapılmıştır.⁸⁶

Sözleşme ilk etapta 12 tehlikeli kimyasalın kullanımını küresel olarak önce azaltmayı ve sonra yasaklamayı hedeflemektedir. Kalıcı Organik kimyasallar veya İngilizce isminin baş harfleri ile kısaca POPS olarak bilinen bu kimyasallar içinde haşere ilaçları, sanayi kimyasalları ve yanma ile ortaya çıkan diyoksin ve furan bulunmaktadır. Haşere ilaçları arasındaki DDT sıtma hastalığının yayılmasını önleyecek ekonomik ve geçerli alternatifler bulunana kadar yasak listesinin dışında bırakılacaktır. DDT'nin şimdilik muaf tutulmasını Dünya Sağlık Örgütü talep etmiştir. Dünyada her yıl 3-4 milyon insan sıtmadan ölmektedir. Kısıtlama ve yasaklamalarla birlikte bazı sanayi süreçlerinin ve atık yakma sistemlerinin değişmesi gerekecektir. Bunun sonucu olarak bazı üreticilerin maliyetleri artabilecektir. Ama konu insan sağlığını yakından ilgilendirdiği için böylesi sorunlara katlanmak gerekecektir. İleride başka kimyasalların da zararları bilimsel olarak kanıtlandığında yasaklar listesine alınmaları için sözleşmede açık kapı bırakılmıştır.⁸⁷

5.16. Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Sözleşmesi

Sınai Kazaların Sınıraşan Etkileri Sözleşmesi (*Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents*) 04.05.2004 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁸⁸ Sözleşmenin amacı, taraf ülkelerde ortaya çıkabilecek ve sınıraşan etkileri olabilecek endüstriyel kazaların önlenmesi, bu tür kazalara karşı hazırlıklı olmaları ve müdahale konularında tarafları birbirine yardım etmeye, kaza halinde, işbirliği için

konvensiya.php. Erişim: 20.01.2010.

⁸⁵ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 325.

⁸⁶ TEMA Vakfı, "Uluslararası Çevre Sözleşmeleri,"

⁸⁷ TEMA Vakfı, "Uluslararası Çevre Sözleşmeleri,"

⁸⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

gerekli ARGE ve bilgi ve teknoloji paylaşımı yapmaya teşvik etmektedir.⁸⁹

Sözleşmenin genel koşulları 3. maddede şu şekilde belirlenmiştir:

a- Taraflar halen ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalarını hesaba katarak, bu sözleşme çerçevesinde, endüstriyel kazalar karşısında, uygun tedbirler alacak, bu kazaları mümkün olduğu kadar engelleyerek, sıklığını ve çokluğunu, etkilerini azaltarak insanları ve çevreyi korumak için işbirliği yapacaktır. Bu amaçla, tedbirlerin restorasyonunu da içeren karşı tedbirler, önlemler ve hazırlıklar uygulanacaktır.

b- Taraflar, bilgi değişimi, danışma ve başka işbirliği araçları ile ve gecikmeden, endüstriyel kazaların risklerini azaltmaya yönelik tedbirleri gereksiz yere iki katına çıkaracak çabalardan kaçınmak için halen ulusal ve uluslararası düzeylerdeki çalışmalarını hesaba katarak varolan tedbirlerin restorasyonunu da içeren önlemleri, hazırlıkları ve karşı tedbirleri iyileştirici politikalar ve stratejiler geliştirecek ve yürütecektir.

c- Taraflar, operatörün, tehlikeli aktivitelerin güvenlikle yerine getirilebilmesi ve endüstriyel kazaların önlenmesi için gerekli bütün tedbirleri alma zorunluluğunu garanti edecek.

d- Bu sözleşme hükümlerini yürütecek taraflar, endüstriyel kazalara karşı hazırlıklar ve bunların önlenmesi için uygun yasal, düzenleyici, idare edici ve finansal tedbirler alacaktır.

e- Bu sözleşmenin hükümleri, tarafların uluslararası yasalar altındaki endüstriyel kazalar ve tehlikeli aktivitelerle ilgili yükümlülüklerini zarara uğratamaz.⁹⁰

5.17. Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Çerçeve Sözleşmesi

Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Çerçeve Sözleşmesi (*Framework Convention on the Protection of Caspian Sea Marine*)

⁸⁹ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Kimyasallar Yönetimi Daire Başkanlığı, "Endüstriyel Kazaların Sınırlı Aşan Etkileri Üzerine Sözleşme"; <http://www.kimyasallar.cevreorman.gov.tr/docs/sozlesmeler/endustriyelkazalarasiniriasanetkisi.pdf>. Erişim: 09.03.2010.

⁹⁰ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Kimyasallar Yönetimi Daire Başkanlığı, "Endüstriyel Kazaların Sınırlı Aşan Etkileri Üzerine Sözleşme"

Environment),⁹¹ 18.05.2006 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁹²

Sözleşme, Hazar Denizinin biyolojik çeşitliliğinin ve kaynaklarının korunması ile birlikte Hazar Denizinde kıyısı olan ülkelere kirliliğın önlenmesi konusunda aşağıdaki görevleri vermektedir:

- a- Kirlilik ile mücadele edilmesi amacıyla ulusal sistemler ve beklenmeyen durumlar için acil eylem planlarının hazırlanması,
- b- Bilgi değişimi ve paylaşımı ile bilgilerin yayılmasının sağlanması,
- c- Acil eylem planlarının hazırlanması,
- d- Ortak ilgi alanlarının belirlenmesi,
- e- Kirlenme sonuçları ile ilgili raporların hazırlanması,
- f- Gemiler, denizlerdeki tesisler, limanlar ve petrol üretim tesisleri ile ilgili acil durum planlarının hazırlanması,
- g- Kirlilik durumlarında karşılıklı yardımların yapılması,
- h- Yapılan yardımların bedelinin ödenmesi,
- i- Deniz gemiciliğinde çevresel güvenliğın sağlanması.

6. Değerlendirme

Doğal kaynaklar, çeşitli şekillerde birbirleri ile sürekli etkileşim içerisinde iken dünyanın yaklaşık iki yüz siyasi birime ayrılmış olması uluslararası çevre hukukunun doğmasının en önemli nedenlerindendir. Gün geçtikçe artan çevre sorunları, en önemli niteliğı egemenlik olan devletleri, bir araya gelerek çözüm bulmaya yöneltmiştir. Çevre sorunlarının kendine has özellikleri, birbirleri ile bağılılığı olan uluslararası toplum üyelerinin bir araya gelerek ortak çıkarlarını korumalarını gerektirmiştir.⁹³ 1990 sonrası eski Sovyetler Birliğı'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik, sosyal ve siyasal değişim sürecinde ortaya çıkan konulardan biri de bu coğrafyada yer alan ülkelerin çevre sorunları boyutlu olarak yaşadıkları felaketin gün yüzüne çıkmış bulunmasıdır. Ortaya çıkan tablo, çevre sorunlarının kapitalist-

⁹¹ <http://www.caspianenvironment.org>

⁹² Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁹³ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 21.

sosyalist vb. ayrımların ötesinde küresel ve kümülatif nitelikli evrensel bir sorun olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Her ülke gibi Azerbaycan da öncelikle, siyasi, ekonomik ve kalkınma konularındaki uluslararası dengeleri ve bu dengeler içerisindeki yerini göz önüne alarak kendi politikalarını belirleme yoluna gitmiştir. Azerbaycan gelişmekte olan ülkelerle, o ülkelerin gereksinim ve politikaları açısından benzerlik taşımakta olduğu için, kolay olmayan bir süreci yürütmektedir. Öte yandan, Azerbaycan'da halen çevre koruma tedbirlerinin ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarının, ekonomik ve sosyal kalkınmanın önünde bir engel olduğu yönündeki yanlış algı, çevre koruma çalışmalarını zorlayıcı bir husustur. Doğal kaynak tabanını korumak üzere, enerji ve kaynak verimliliğini artıran sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının gerek sınıai üretimi gerekse ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyici rolünün çok iyi anlatılması gerekmektedir.

Çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanındaki çalışmaların ve bilincin Azerbaycan'a en önemli katkılarından biri, Azerbaycan'daki sivil hareketin ve inisiyatifin çok hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamak olmuştur. Özellikle yerel ölçekte, Azerbaycan insanının bulunduğu çevreye sahip çıkması ve onu iyileştirmek üzere belli girişimler içinde yer alması adına çok önemli adımlar atılmıştır.

Azerbaycan, sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmada ve buna yönelik uygulamalarda yerel ve bölgesel işbirliğinin önemini öne çıkarmış ve bugüne değin gerçekleştirdiği yerel ve bölgesel çalışmaların devamı için gereken zemini sağlamaya çalışmıştır. Azerbaycan, gerek ulusal gerekse yerel ölçekte edindiği sivil inisiyatif deneyimini geliştirmek ve iyi kullanmak durumundadır. Diğer taraftan, jeopolitik açıdan son derece stratejik bir coğrafyada bulunuyor olması, Azerbaycan'a çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek olan pek çok Uluslararası bölgesel çalışma ve oluşumun içinde olma şansı vermektedir.

Azerbaycan'ın gerek biyolojik çeşitlilik gerekse doğal kaynaklar açısından taşıdığı zenginlik ve bu kaynakların hâlâ koruma tedbirlerine cevap verecek durumda olması önemli bir avantajdır ve iyi değerlendirilmelidir. Azerbaycan çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanında gösterdiği hassasiyeti özellikle kabul ettiği ve tam olarak uyguladığı uluslararası sözleşme ve diğer hukuki araçlarla ortaya koymakta ve bölgesinde bu alanda öncü

lkelerden biri haline gelmektedir. Azerbaycan hali hazırda taraf olmadığı uluslararası evre ve sürdürülebilir kalkınma sözleşmelerine taraf olma süreçlerini ve bunların uygulanması için gereken teknik alt yapıyı tamamlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahundov, N. ve M. Gasımov. *Azerbaycan ve Uluslararası Örgütler*, Bilik Yayınları, Bakü 1996.
- Akipek, Serap. “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 4.
- Algan, Nesrin. “Aral ve Hazar’da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları,” içinde *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, (Ed. Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005.
- Altunbaş, Derya. “Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye’deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış,” *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1-2, Yıl 2003-2004.
- Askerov, Ziyafet. *Anayasa Hukuku*, Bakü Üniversitesi Basımevi, Bakü, 2002.
- Aybay, Aydın. “Çevre ve Hukuk,” içinde *İnsan, Çevre, Toplum* (Ed. Ruşen Keleş), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *Ekoloji Siyaset*, Bakü, 2008.
- Babadoğan, Gülay. *Tarım ve Gıda Ürünleri İhracatımızda Karşılaşılan Tarife Dışı Teknik Engeller*, İGEME Yayınları, Ankara, 2000.
- Bezirci, Pervin Dedeler. *AB Sürecinde Çevre: AB’de Çevresel Kamuoyu Bilinci ve Çevre Eğitimi*, TASAM Yayınları, İstanbul, 2005.
- Budak, Sevim. *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
- Budak, Sevim. “Sınır-Ötesi Çevresel Etki Doğuran Faaliyetlerde Çevresel Etki Değerlendirmesi (Espoo) Sözleşmesi”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2005, C. II, S. 2.
- Ceritli, İsmail. “Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci,” *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, C. 25, No: 2, s. 213-226.
- Çakmak, N. Münci. “Biyolojik Çeşitliliğin Hukuken Korunması ve Kamu Yararı,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008. C. 57, S. 1, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/263/2358.pdf>. Erişim: 08.03.2010.

- DPT. *Dokuzuncu Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/öik688.pdf>, s. 24. Erişim: 08.03.2010.
- DPT. *Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/tastopra/öik671.pdf>, s. 60. Erişim: 08.03.2010.
- DPT. *Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2007; <http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/oik664.pdf>, s. 5. Erişim: 08.03.2010.
- Ertürk, Ferruh. “Hava Kirliliği: Vizyon ve Misyon”, http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-17.pdf. Erişim: 04.03.2010.
- Ertürk, Hasan. *Çevre Bilimlerine Giriş*, VİPAŞ Yayınları, Bursa, 1998.
- Gögebakan, Yüksel. “Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Listesinde Türkiye,” *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Güz 2004, C. 5, S. 8, <http://www.pegem.net/akademi/3-8243-Dunya-Dogal-ve-Kulturel-Mirasi-Listesinde-Turkiye.aspx>. Erişim: 20.01.2009.
- Hamamcı, Can. “Çevrenin Uluslararası Boyutları” içinde *İnsan Çevre Toplum*, (Ed. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- Işık, Cavit. “Dış Ortam Hava Kirliliği ve Mevzuat Çerçevesi,” http://www.toraks.org.tr/pdf/hava_kir_semp/dis_ortam_hava_kirliligi.pdf. Erişim: 08.03.2010.
- Kaya, Yasemin ve Hasan Ertürk. “Uluslararası Çevre Suçlarıyla Mücadele ve Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Etkinliği,” *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 4, No: 15, s. 85-86.
- Kazımlı, Elnur. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı. *Çevrebilim*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Kılıç, Selim. “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme,” *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2.
- Kılıçoğlu, Pınar. *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

- Kulaklıkaya, Musa ve Eyüp Zengin. "Azerbaycan'da Çevre Sorunları ve Çevre Hukuku," *Uluslararası Özel Hukuk Sempozyumu*, Bakü, 2005, s. 423-424.
- Öğuz, Caner. "Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımından Doğan Zararlardan Sorumluluk ve Tazminata Dair Basel Protokolü", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2009, Yıl 8, S. 16, s. 65-89. <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s16/065-089.pdf>. Erişim: 10.11.2010
- Özdek, E. Yasemin. *Çevre Hakkı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1993.
- Özel, Sibel. *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998.
- Özer, Deniz Kızılsümer. *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri*, USAK Yayınları, Ankara, 2009.
- Öziş Ünal, vd. "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Su Siyaseti," *İMO İzmir Şubesi Haber Bülteni*, Şubat 2004, Yıl. 19, S. 115, http://www.imoizmir.org.tr/dosyalar/dergi_icerik/d115.pdf. Erişim: 08.03.2010.
- Özkaya, İlgin. "Basel Sözleşmesinin Hukuksal İncelemesi", <http://www.ekolojistler.org/basel-sozlesmesinin-hukuksal-incelemesi-ilgin-ozkaya.html>. Erişim: 03.03.2010.
- Öztürk, Serbay. *Çevresel Etki Değerlendirme Sürecine Halkın Katılımı AHP: Tekniği İle Bir Uygulama*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.
- Pazarcı, Hüseyin. "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk," *Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı. "Bölgesel Hava Kalitesi İzleme Faaliyetleri," http://www.rshm.gov.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174. Erişim: 08.03.2010.
- Sav, Özden. "Uluslararası Hukukta Çevreyle İlgili Konularda Halkına Bilgiye Erişimi ve Karar Almaya Katılımı", içinde *Çevre Kanunu'nun Uygulanması*, TÇV Yayınları, Ankara, 1999.

- Saygılı, Abdurrahman. *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Sofuoğlu, Aysun. “Hava Kirliliği,” http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-6.pdf. Erişim: 04.03.2010.
- T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı. *Türkiye Çevre Atlası*, <http://www.cedgm.gov.tr/dosya/cevreatlasi/florafauna.pdf>. Erişim: 08.03.2010.
- T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı BCS Ulusal Odak Noktası. “Türkiye’nin Biyolojik Çeşitliliği ve Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi, UN/GEF Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini Uygulama Projesi”, http://www.bcs.gov.tr/thematic/tematikalanlar.doc/bc_genel_09_07_2007.doc Erişim: 03.08.2010.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Kimyasallar Yönetimi Daire Başkanlığı. “Endüstriyel Kazaların Sınırı Aşan Etkileri Üzerine Sözleşme” <http://www.kimyasallar.cevreorman.gov.tr/docs/sozlesmeler/endustriyelkazalarsiniriasanetskisi.pdf>. Erişim: 09.03.2010).
- TEMA Vakfı. “Uluslararası Çevre Sözleşmeleri,” <http://www.tema.org.tr/Sayfalar/CevreKutuphanesi/Pdf/CesitliKonular/Sozlesmeler.pdf>. Erişim: 08.03.2010.
- Tuna, Muammer. “Çevresel Sorunların Küreselleşmesi,” *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2000, C. 1, S. 2.
- TÜBİTAK. “Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor”, Haz. Güzin Arat, Murat Türkeş ve Erol Saner, *Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri, Teknoloji Öngörü Projesi, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli*, Ankara, 19.12.2002, http://www.tubitak.org/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-8.pdf. Erişim: 08.03.2010.
- Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi Metni*, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf>. Erişim: 03.08.2010.
- Ural, Engin. *Çevre ve Hukuk*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- Zengin, Eyüp ve Rena Arabhanova. “Bölgesel Çevre Sorunları ve Azerbaycan: Ülkeyi Etkileyen Önemli Çevre Sorunları ve Çözüm Çalışmalarında İşbirliği Arayışları,” *Avrasya Etüdleri*, 2009-1. S. 35, s. 7-32.

İnternet Kaynakları:

www.caspianenvironment.org

chm.pops.int

www.unece.org/env/lrtap/

www.cbd.int

www.cites.org

www.ozone.unep.org

www.ramsar.org

www.unccd.int

www.unfcc.int

www.whc.unesco.org

www.eco.gov.az/b-konvensiya.php